

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/3 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 21
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKİN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Aralık 2018 / December 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir.
Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa
ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

İbn Hacer'in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı*

Tahsin KAZAN**

Öz

Hadisler dinin kaynakları arasında ikinci sırada yer almaktadır. Hz. Peygamber'in Kur'an'da mücmel olarak zikredilen ahkâmı açıklamakla görevlendirilmesi onun bu vazifesi vefatından sonra hadisleri ile devam etmiştir. Bu konuda kayda değer bir tartışma yoktur. Asıl tartışma bir sözün Hz. Peygamber'e aidiyeti meselesidir. Bir haberin Hz. Peygamber'e ait olduğu kesinleştikten sonra Allah Rasulü'nün o haberi hangi sıfatla yani risâlet sıfatı ile mi yoksa beşer olması hasebi ile mi söylediğini belirlemek önem arz edecektir. Aktarılan haberin içeriği kadar aktaran kişilerin nitelikleri de önemlidir. Zira bir haber, metin ve isnadı ile birlikte ancak hadis hüviyetini kazanabilir.

Muhaddisler, hadisi rivayet eden ravilerin taşıması gereken bazı niteliklerden söz etmişler. Bu kriterlerden hareketle hüküm açısından hadisleri sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutmuşlardır. Zayıf hadis kavramı bir üst şemsiye olup altında birçok alt dal bulunmaktadır. Bu makalede iki ana başlıkta İbn Hacer'in zayıf hadislerle ilgili yaklaşımı ele alınacaktır. İbn Hacer'in zayıf hadisin tüm türleri ile ilgili kanaatlerinin özgünlüğünü bir makalede irdelemek mümkün olmadığından mürsel, mürsel-i hafî, şâz, münker ve metrûk kavramı ve konuları örnek kabilinden ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Hadis, İbn Hacer, zayıf hadis, mürsel, şâz, münker, metrûk.

Makale gönderim tarihi: 07.05.2018, kabul tarihi: 12.10.2018.

* Bu makale "İbn Hacer el-Askalâni'nin Hadis Usûlündeki Özgünlüğü" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Elazığ İl Müftülüğü, Din Hizmetleri Uzmanı.
ORCID: 0000-0002-7675-9000
tkazan12@hotmail.com

Atıf: Kazan, Tahsin. "İbn Hacer'in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (Aralık 2018): 709-727.

The Unique Approach of Ibn Hajar's Weak Hadith and Variety

Abstract

Hadith is the second most important source of religion. After the Prophet's commissioning of the Qur'an to explain the difficulty mentioned in the Qur'an, this duty continued with hadiths. The main argument is whether a hadith belonging to the Prophet Muhammad. Once it is certain that a message belongs to the Prophet, it is important to determine what the Messenger of Allah is saying in what form it is, namely, whether it is a part of religion or not. The qualities of those who transmit as well as the content of the reported news are also important. Since a news with a text and statement may gain the hadith identity.

Muhaddis talked about some qualities that the ravens narrating the hadith should bear. Acting on these criteria, the hadiths were subject to a triple sorting of sahih, injured and weak. This article deals with the two major themes of Ibn Hajar's approach to weak hadiths. Since it is not possible to examine the authenticity of Ibn Hajar's all sorts of weak hadith in a certain way, the concepts and topics of mursal, mursal-i hafi, Shaz, munkar and metrūk will be examined.

Keywords: Hadith, Ibn Hajar, weak hadith, mursal, shaz, munkar, metrūk.

Giriş

Usûlü'l-hadis kitaplarında konular birçok yönden tasnif edilmiştir. Hüküm itibarıyla sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçlü taksim, bu tasniflerin en belirgin olanıdır. Zayıf hadisin kendi içerisinde birçok alt dalı vardır. İbn Hacer'in usûlü'l-hadise dair yazmış olduğu *Nuhbetü'l-Fiker* ve şerhi olan *Nuzhetü'n-Nazar* usûl konularının tasnifi açısından önemli iki eserdir. O, kendinden önce telif edilmiş olan eserlerdeki bilgiyi olduğu gibi aktaran bir muhaddis olmadığını *Nuhbetü'l-Fiker*'in mukaddimesinde ابتكرته (Konuları özgün bir yöntemle ele almak) kavramı ile yani konuları özgün bir yöntem ve usûl ile ele aldığını belirtmek suretiyle ortaya koymuştur.¹ Ele aldığımız bu kavramlar bunun ispatıdır. Elbette İbn Hacer'in özgünlüğünden kastettiğimiz; olmayan kavram ve konuları tedavüle sokması değil, bilakis yaptığı tanımlar ve eklediği şartlarla usûle yeni bir boyut kazandırmasıdır. Gerek İbn Hacer gerekse diğer muhaddislerin özgün anlayışını yansıtan bir çalışmanın olmaması çalışmamızın bu yönü ile de alana katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

1. İbn Hacer'in Zayıf Hadis İle İlgili Özgün Görüşleri

İbn Hacer (ö. 852/1448), yazdığı eserlerle İslam düşünce tarihinde adından en fazla söz ettiren muhaddislerden biridir. O, kendinden önce yazılmış eserleri sadece nakleden, ihtisar edip şerh eden biri değildir. Yazdığı eserlerde tanımları *sebr* ve *istikraî* yöntemle ele alıp belirginleştiren eksik gördüklerini mutlaka tashih eden bir muhaddisdir. Mütevâtir hadis gibi aslında usûlü'l-hadis eserlerinde tartışmanın dışında yer alan bir konuya bile eklediği bazı şartlarla yeni bir boyut kazandırmıştır. O, sadece sahih hadislere ehemmiyet vermemiş bilakis zayıf hadisin ne olduğu sorusuna da sahip olduğu anlayış çerçevesinde cevaplar vermeye

1 Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlani İbn Hacer, *Nüzhëtü'n-Nazar*, thk. Nureddin İtr (Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011), 36.

çalışmıştır. Zayıf hadis ile amel meselesini irdelemiş, eklediği şartla onunla amel etmeyi âdeta olanaksız hale getirmiştir.

İbn Hacer, zayıf hadisin türleri hakkında kendinden önce hiçbir muhaddisin işlemediği konuları farklı ve hadis usûlüne katkı manasına gelecek bir metodla ele almış daha önce tanımı yapılmamış, örneğin “ihtilati” ilk kez kendisi tanımlamıştır. İbn Hacer, zayıf hadis ile ilgili anlayışını; bazen üçlü taksimi ikili taksime dönüştürmek suretiyle özgün duruşunu izhâr etmiş, bununla da hadis usûlünü anlaşılır kılmıştır. *Sûu'l-hıfz* bunun en bariz örneğidir. O, mürsel hadisin tanımına eklediği kayıt ile özgün yaklaşımı ve hükmündeki farklı anlayışını ortaya koymuştur. *Mürsel-i hafî* tanımı İbn Hacer'in temayüz ettiği bir tanıma dönüşmüştür.

1.1. Kavram Olarak Zayıf Hadis

Zayıfın sözlükteki anlamı; güçlünün zıddıdır. الضَّعْف şeklinde ötre ile olunca beden zayıflığı الضَّعْف şeklinde fethayla okunduğunda görüş zayıflığı anlamına gelir.² İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) zayıf hadisi, “Sahîh ve hasen hadis şartlarını taşımayan her türlü rivâyet” şeklinde tanımlamıştır.³ İbnu's-Salâh'ın yapmış olduğu bu tanım, başta Nevevî (ö. 676/1278)⁴ olmak üzere İbn Cemaâ (ö. 733/1333),⁵ Tîbî (ö. 743/1342),⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1373),⁷ İbnü'l-Mülakkın (ö.804/1401),⁸ Cürçânî (ö. 816/1413)⁹ gibi muhaddislerce benimsenmiştir.

İbn Hacer'e göre zayıf hadis, makbûl hadis özelliklerini taşımayan her türlü rivâyettir.¹⁰ İbn Hacer'i bu özgün tanımı geliştirmeye sevk eden temel saik, İbnu's-Salâh'ın tanımını eksik görmesidir. Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre İbnu's-Salâh, mezkûr tanımda zayıf hadisi; “hasen hadis özelliklerini taşımayan hadis” şeklinde tarif etmiş olsaydı hem kısa hem de salim bir tanımda bulunmuş olurdu. Zira hasen hadis sıfatlarını taşımayan her hadis, aynı zamanda sahîh hadis sıfatlarını da taşımamış olacaktır. Zerkeşî'nin tanıma yönelmiş olduğu kendi itirazına şu şekilde cevap verilebileceğini yazmaktadır: “Bir hadisin hasen özelliklerini yitirmiş

- 2 Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1414), “daf” md., 9: 203.
- 3 Ebü Amr Takıyyüddin Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/ 1986), 14.
- 4 Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Müri b. Şeref Nevevî, *Kitâbu İrşâdi Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rife Süneni Hayri'l-Halâik*, thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefi (Medine: Mektebetü'l-İmân, ts.), 1: 153.
- 5 Bedrüddin Muhammed b. İbrahim İbn Cemaâ, *el-Menhelu'r-Revî fi Muhtaser Ulûmi'l-Hadisi'n-Nebevi*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, ts.), 38.
- 6 Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah Tîbî, *el-Hulâsa fi Usûli'l-Hadis*, thk. Subhî es-Sâmîrâî (Bağdad: Divânü'l-Evkâf, 1391), 44.
- 7 Ebü'l-Fidâi İsmail b. Ömer b. Kesîr İbn Kesîr, *İhtisâr Ulûmi'l-Hadis (el-Ba'isiü'l-Hasis)*, thk. Ahmed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 44.
- 8 Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın, *et-Tezkira fi Ulûmi'l-Hadis*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid (Ammân: Dâru Ammâr, 14008/ 1988), 14.
- 9 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Cürçânî, *el-Muhtaser fi Usûli'l-Hadis*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed (İskenderiyye: Dâru'd-Da've, ts.), 47.
- 10 İbn Hacer, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Mahir Yasin Fahl (Riyâd: Dâru'l-Meynân, 1434/2013), 296.

olması sahîh hadis özelliklerini yitirdiği anlamına gelmez. Çünkü sahîh hadis ayrı bir hadis çeşididir. Nasıl ki nahiv ilminde isim ve fiilin tanımı aktarıldıktan sonra harf için; isim ve fiilin alametlerini kabul etmeyen kelime şeklindeki bir tanım¹¹ kaçınılmazsa burada da aynı durum söz konusudur.¹²

İbn Hacer, verilen bu örneğin delil olmayacağını açıklarken: İsim, fiil ve harf arasında umûm ve husus ilişkisinin olmadığını oysa sahîh ve hasen hadisler arasında umûm ve husus gibi bir münasebetin var olduğunu söylemektedir.¹³

1.2. Zayıf Hadisin Takviye Edilmesi

Zayıf bir hadis bazı şartları taşıması halinde, örneğin başka vecihlerle takviye edilmesi durumunda zayıf olmaktan çıkar. İbn Hazm (ö. 456/1063) dışında bu görüş genel kabul görmüştür. Zerkeşi, İbn Hazm'ın cumhura muhalefet ettiğini belirtmekte ve onun zayıf rivâyetin binlerce tariki olsa bile bu zayıf rivâyeti güçlendirmez bilakis zafiyetini artırır, değerlendirmesini aktarmaktadır.¹⁴

İbn Hacer'in, zayıf hadisi takviye eden hadisin en az onun seviyesinde olması ya da ondan daha üst derecede olması gerektiği yönündeki tespiti, *ednâ* seviyede olan bir rivâyetin zayıf hadis için *âdid* olmayacağı görüşünde olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu değerlendirme, ona özgüdür.¹⁵ Bu mevzu ile ilgili İbn Hacer'in özgün yaklaşım sergilediği bir diğer husus; zayıf hadiste var olan kusuru kapatacak bir kuralı geliştirme çabasıdır. O der ki; "Zayıf hadisin onarılmasında kıstas olacak ve uyulması gereken herhangi bir kural zikredilmemiştir. Aslında zayıflığı kapatacak olan *cebr*, hadisin reddi ve kabulü için eşit mesafededir. Red ve kabul, musâvî olduklarında takviye uygun olur. Red baskın geldiğinde takviye edilmesi imkânsız olur fakat kabul yönü baskın geldiğinde mevzumuzun dışında olup *hasen li-zatihî* kapsamına girer."¹⁶

1.3. Zayıf Hadisin Kaynaklarda Yer Almasının Nedenleri

Zayıf bir hadisin kaynaklarda yer almasının nedenleri pek fazladır. İbn Hacer zayıf hadisin kaynaklarda yer almasının gerekçelerini şöyle açıklar: turukun cem'i ile sahîh turuka ulaşmak ve hadisler arasında lafız farklılıklarını ortaya koymak, zayıf rivayeti i'tibâr ve şevâhid için irâd etmek, zayıf râvîyi teşhir edip zayıf hadise karşı çıkmak, sahîh hadisi te'yid ve te'kid etmek, sıhhat derecesi müsâvî olan

11 Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1383), 36.

12 Bedrüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Bahadır Zerkeşi, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed (Riyâd: Edvâu's-Selef, 1419/1998), 1: 389.

13 İbn Hacer, *en-Nüket*, 296.

14 Zerkeşi, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 1: 322.

15 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 51-51.

16 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 1: 409.

hadisler arasında tercihte bulunmak, zayıf rivâyette var olan kusuru kapatmak ve isnada zarar vermemektir.¹⁷

İbn Hacer, bu son maddede hadis kitaplarını te'lif eden muhaddislerin, rivâyette buldukları sahih hadisin aynı zamanda zayıf tariklerinin de var olduğunu belirtmek ancak bu zayıf tariklerin sahih rivâyete zarar vermeyeceğini ortaya koymak amacıyla olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

1.4. Zayıf Hadisle Amel Meselesi

Zayıf hadislerle amel, hadisçilerin tartıştığı bir mevzudur. Bu konuya dair temelde üç yaklaşım görmekteyiz.

a) Ahkâm dâhil tüm konularda amel etmek caizdir. Bu yaklaşımı benimseyenlerin başında Ebû Hanife (ö. 150/767) gelir.¹⁹ İbn Hazm'a göre Ebû Hanife, kıyâsla amel etmektense zayıf hadisle amel etmeyi tercih ederdi.²⁰ Ayrıca Mâlik b. Enes'i (ö. 179/795),²¹ Şâfi'i²² ve Ahmed b. Hanbel'i (ö. 241/855) de bu görüşü benimseyenler arasında zikredebiliriz. Öyle ki, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah (ö. 290/903); "Babam re'yiyle amel etmektense zayıf hadisle amel etmeyi daha uygun görmekteydi" bilgisini aktarmaktadır.²³

b) Zayıf hadis ile hiçbir şekilde amel edilmez. Bu yaklaşım sahibi olanlara göre zayıf hadis "mercûh zannı" ifade eder. Kur'ân ise zann ile amel etmeyi yermiştir (Yunus 10/36). Ayrıca bir Müslüman'a yetecek kadar sahih hadis vardır. Bu yaklaşımı benimseyenler arasında; Yahya b. Maîn (ö. 233/848),²⁴ Buhârî (ö. 256/870),²⁵ Müslim (ö. 261/875),²⁶ İbn Hibbân (ö. 354/965),²⁷ İbn Teymiyye (ö. 728/1328)²⁸ gibi birçok muhaddis vardır.

17 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 259-262.

18 İbn Hacer, *Hedyûs-Sâri*, thk. Muhammed Fuad Abdulkâfi ve Muhibuddin el-Hatib (Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1407/ 1986), 15. Ayrıca bkz. Ayşe Esra Şahyar, "Zayıf Hadis Rivayeti" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), 102.

19 Muhammed Abdülhayy Leknevi, *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Esileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Guddê (Halep: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1384/1964), 51.

20 Ali b. Ahmed b. Hazm İbn Hazm el-Endülüsî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, ts.), 7: 54.

21 Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyüb b. Sa'd Kayyım el-Cevzi, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Alemin*, thk. Abdurrahman Vekil (Kahire: Matbaâti'l-Medenî, 1969), 1: 33.

22 İbn Kayyım el-Cevzi, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, 1: 32.

23 Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebû Ya'la, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid el-Faki (Kahire: Matbaâti's-Sünneti'l-Muhammediye, 1371), 1: 81.

24 Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1414/ 1993), 1: 15.

25 Cemalüddin b. Muhammed Said b. Kasım el-Hallâk Kasımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs min Funûn Mustalahi'l-Hadis* (Beyrut: İhyâ Kütübü'l-İlmiyye, 1380), 113.

26 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Müri b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahihî Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 1: 76-83.

27 Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bad İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisin ve'l-Du'ûfa ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1396), 1: 328.

28 Takiyuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebu'l-Kasım b. Muhammed İbn Teymiyye, *Kâidetun Celile fi't-Tevsül ve'l-Vesile*, thk. Rebi' b. Hadi el-Medhalî (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 2001), 158.

c) Her iki yaklaşımı da doğru bulmayan, helâl ve haram konusunda zayıf hadisle amel etmeyen, fakat terhîb ve terğîbte ameli câiz gören vasat yaklaşım sahipleri. Ali el-Kârî'e göre bu konuda ittifak hâsıl olmuştur.²⁹ Yukarıda verdiğimiz bilgi zannedildiği gibi bir ittifakın söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır. İbn Hacer başta olmak üzere birçok âlim bu görüştedir.

İbn Hacer'in bu konuda özgün kaldığı görüşünü en sona bırakarak zayıf rivâyetlerle amel etmek için bazı şartları ileri süren âlimlerimizin görüşlerini ele alacağız. Onlar bu konuda şu şartları ileri sürmüşlerdir:

- a) Hadisin çok zayıf olmaması. Sehâvî'ye göre bu şart üzerinde ittifak vardır.³⁰
- b) Zayıf rivâyetin genel bir kuralın altına girmesi.
- c) Amel edilir iken sübutuna itikat edilmeyerek ihtiyatlı davranılması.³¹
- d) Zayıf hadisin fezâil ile ilgili olması.³²
- e) Zayıf rivâyetin sahîh hadislerle çelişmemesi.

f) Zayıf hadisin muktezasının sünnet olduğuna inanılmaması. Çağdaş âlimlerimizden Alevî'nin bu şartla ilgili yerinde bir itirazı vardır. Şöyle ki, "Zayıf hadisin ifade ettiği hükmün sünnet olduğuna inanılmayacaksa onunla amel etmenin ne anlamı olur."³³

- g) Zayıf hadisin meşhûr olmaması.

Bu son şartı sadece İbn Hacer zikretmiştir. Bu açıdan o, zayıf hadisle amel noktasında "zayıf hadisin meşhûr olmaması" şartı nedeni ile özgün bir tavır sergilemiştir. Nitekim o zayıf hadisin şöhret bulması halinde cahillerin zamanla o rivâyeti sahîh olarak telakki etmelerine yol açabileceği endişesini taşımaktadır.³⁴ İbn Hacer, bu şartı ifade etmekle zayıf rivâyetle amel etmenin önüne adeta bir set çekmek istemiştir. Aslında bu şart nazar-ı itibara alınırca günümüzde uygulama alanı bulan zayıf rivâyetlerden kaynaklanan tartışmaların da önüne geçileceğini düşünmekteyiz.

2. İbn Hacer'in Zayıf Hadisin Çeşitleri Hakkındaki Özgün Görüşleri

Zayıf hadisin kaç nev'i olduğu ve bunların derecelerini tespit etmek uzun soluklu çalışmayı gerektiren bir konudur. Her zayıf hadisin alt kısımları bulunmaktadır. Bunların tümüne yer vermek bir makalenin hacmini zorlayacaktır. İbn Ha-

29 Ali b. Sultan Muhamed Ebu'l-Hasan Nureddin el-Herevî el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfuâ fi'l-Ahbârî'l-Mevzuâ*, thk. Muhammed Sabbâğ (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1391), 315.

30 Şemsüddin Sehâvî, *el-Kavlü'l-Bedî' fi's-Salât ala'l-Habibi's-Şefî'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 258.

31 Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Müğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rife Ma'âni Elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/ 1994), 1: 194.

32 İbnu's-Salâh, *Ulûmi'l-Hadis*, 103.

33 Muhammed b. Alevî b. Abbâs Mâlikî, *el-Menhehü'l-Latif fi Ahkâmi'l-Hadis'id-Da'if* (Mısır: Matba'a-i Mustafa Muhammed, 1357/ 1938), 9-10.

34 İbn Hacer, *Tebyinü'l-Aceb bimâ Varede fi Şehri Recep*, thk. Târik b. 'İvâdullah (Endülüs: Müessesetü'l-Kurtuba, ts.), 23.

cer'in zayıf hadis çeşitleri arasında özgün olduğunu düşündüğümüz sadece dört kavram ve konuyu fazla detaya inmeden örnek kabilinden ele alacağız. Elbette İbn Hacer'in özgün yaklaşımını bu *dört kavram ve konu ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır.*

2.1. Mürsel

İbn Hacer, “mürsel” kavramının; serbest bırakmak, alıkoymak, bir şeyin dağınık olması ve bir konuda seri davranmak manalarına geldiğini ifade ederek ıstilahî manası ile ilgili dört tanım vermektedir. Biz bu tanımlardan sadece iki tanesini vermekle iktifa edeceğiz.

a) Büyük tâbiînin Hz. Peygamber'e izafe ettiği rivâyetlerdir. İbn Cemâa der ki; tanımdaki “büyük” sözcüğü itirazi kayıt olup bununla da küçük tâbiî tanım dışında bırakılmak istenmiştir.³⁵

b) İbn Hacer'in aktardığı bir diğer tanımda mürsel; tâbiînin Hz. Peygamber'e nispetle aktardığı rivâyetlerdir. Bu tanımda büyük tâbiî kaydına yer verilmediği görülmektedir. Bir görüşe göre, mürsel ile munkatı' eş anlamlıdır. Aslında mürseli sahâbe olmayanın sözü olarak değerlendirmek de mümkündür.

İbn Hacer'in mürsel için doğru kabul ettiği ta'rif ise tâbiînin başkasından duyduğu ancak Nebi'ye nispet ettiği sözlerdir.³⁶ İbn Hacer'in zikrettiği “*مما سمعته من غيره* = başkasından duyduğu bir bilgi” olması gerekir, kaydının zikri zorunludur. Sehâvî de bunu söylemektedir. Ona göre, İbn Hacer dışındaki âlimler, mezkûr kaydı az bulunan bir kayıt olarak görmelerinden dolayı zikretmemişlerdir.³⁷ Buradan hareketle İbn Hacer dışında mürseli bu şekilde tanımlayanın olmadığını söyleyebiliriz.

2.1.1. Mürsel-i Hafî

Mürsel-i hafî mürekkep bir isim olup sözlükteki anlamını belirlemek için her bir cüzünü ayrı ele almak gerekir. Dil bilimcisi Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris (ö. 395/1005); *mürsel* lafzındaki “Ra, Sîn ve Lâm harflerinin göndermek, çekmek ve serbest bırakmak” manalarında kullanıldığını açıklamaktadır.³⁸ *Hafî* sözcüğünün anlamı ise açık olmayandır. *Mürsel-i hafî*, isnadın inkıtâının zahir olmaması nedeni ile bu isimle tesmiye edilmiş olup hadis usûlünün en kapalı bölümüdür.³⁹ İbnu's-Salâh, *mürsel-i hafî*yi müstakil bir babda ele alan ilk kişidir.⁴⁰ İbn Hacer, *mür-*

35 İbn Cemaâ, *el-Menhelu'r-Revî*, 42.

36 İbn hâcer, *en-Nüket*, 347.

37 Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman Şemsüddîn Sehâvî, *Fethu'l-Muğis bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis*, thk. Ali Hüseyin Ali (Riyad: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1: 170.

38 Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerîya İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lugat*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/ 1979), 2: 392.

39 Hatim b. Ârif el-Avni, *el-Mürselü'l-Hafî ve 'Alâkâtuh bi't-Tedlis* (Medine: Dâru'l-Hicre, 1997), 1: 37.

40 İbnu's-Salâh, *Ulûmi'l-Hadis*, 37.

sel-i hafîyi, “Aynı asırda yaşadıkları halde birbiri ile likâları olmayan ve aralarında bir vasıta olan kimselerin yapmış oldukları rivâyetlerdir” şeklinde açıklamıştır.⁴¹

İbn Hacer, *tedlîs* ile *mürsel-i hafîyi* ayıran ilk muhaddisidir. Ancak onun bu konuda isabet etmediği ancak müçtehid olduğu için fikrine saygı duyulması gerektiği ifade edilmiştir.⁴² Araştırmacı Şerif Avnî, İbn Hacer’in bu konudaki özgünlüğünü şu şekilde ifade etmiştir: “لم يسبق احد الحافظ ابن حجر علي هذا الرأي = Bu düşüncede Hâfız İbn Hacer’i geçen olmamıştır.” Yazar, eserin bir başka yerinde ise “والارسال الخفي = بالمعني الذي عليه الحافظ ابن حجر ليس من مصطلحات اهل الحديث = İbn Hacer’in, *mürsel-i hafîyi* ehl-i hadisin istilâhlarından farklı bir şekilde tanımlamıştır” demek suretiyle onun farklı anlayışını net bir şekilde ifade etmiştir.⁴³ Her ne kadar Avnî, burada İbn Hacer’i kadim geleneğin dışına çıkmakla ithâm etmişse de bize göre bu durum onun özgün anlayışını zımnen kabul etmektir. Nitekim İbn Hacer geleneğin dışına çıkarak kendine has bir tanım geliştirmiştir.

2.1.2. Mürsel Hadisin Hüccet Oluşu ve Hükmü

İrâkî, *mürsel* hadisin hüccet olarak kabul edildiğini beyan ederek hadisçilerin, sahâbe *mürselî* ile ihticâc ettiklerini ve bu konuda hadisçiler arasında ittifâk olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Ancak İbn Hacer hocası İrâkî’ye, “*el-Vehm ve'l-Îhâm*” adlı kitabın yazarı olan Ebu’l-Hasan b. Kattân’ın (ö. 628/1230) sahâbe *mürselî*ni reddettiğini⁴⁵ naklederek itiraz etmektedir. Dolayısıyla İrâkî’nin icmâ iddiası doğru değildir. Ancak genel görüş sahâbe *mürsellerinin* hüccet oluşu yönündedir. Asıl tartışılan ve tartışılması gereken de sahâbe dışındaki kişilerin *mürsel* rivâyetleridir. Bu tür *mürsel* rivâyetlerin hükmü hususunda muhaddisler arasında ihtilâf vardır.⁴⁶

Tüm bu ihtilâfları üç başlıkta ele almak mümkündür:

a) Mutlak olarak hüccet kabul edenler. Bu grupta olanlar; Ebû Hanîfe (ö.150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/789), Âmidî (ö. 631/1233), İbn Keşîr (ö.774/1372) vb. Bu listeyi uzatmak mümkündür. Selahattin Polat’a göre bu görüşte olanlar genellikle fukahâ olan âlimlerdir.⁴⁷

b) Mutlak olarak hüccet kabul etmeyenler. Bu grupta da Saîd b. el. Müseyyeb (ö. 94/712), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), İbn Maîn (ö. 233/847), İbn Hazm (ö. 456/1063), İbn Hacer vb. Özetle muhaddislerin kâhir ekseriyeti *mürsel* hadisleri hüccet olarak kabul etmemektedir.⁴⁸

41 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 62.

42 Avnî, *el-Mürselü'l-Hafî*, 1: 213.

43 Avnî, *el-Mürselü'l-Hafî*, 1: 119.

44 Ebü'l-Fadıl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin İrâkî, *et-Takyid ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 80.

45 İbn Hacer, *en-Nüket*, 369.

46 Bkz. Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Ankara: TDV Yay., 2010), 116-120.

47 Polat, *Mürsel Hadisler*, 118.

48 Mürsel hadisleri hüccet kabul edenler ve etmeyenlerinin delilleri için bkz. Ebü Abdillah Muhammed Hasan b.

c) Bazı şartlar dâhilinde hüccet kabul edenler.

İbn Hacer, *mürsel* hadisin hüccet kabul edilmemesi ile ilgili gerekçesini şöyle izah eder: “Şu husus, mürseli hüccet kabul edenleri zorda bırakmak için yeterli bir sebeptir: Sahâbenin çoğunun hayatta olduğu İslâm'ın ilk asrı ile tâbiûn ve etba-i tâbiûnin yaşadığı ikinci ve üçüncü asırlarda güzel olan bir şeyi hadis olarak neşretmek, hâricilerin ortaya çıkardığı kötü bir bi'dattır. Çoğu zaman sünnî olan bir kişi bu hadisi işitir ve iyi niyetinden dolayı hadisi aldığı *mervî anhın* (kendisinden rivayette bulunduğu kişinin) ismini zikretmez, bu durumu bilmeyen gelir o hadisle amel eder.”⁴⁹

Bu gerekçeyle birlikte bazı âlimler, *mürsel* rivâyetleri kabul edip sahâbe *mürseli* ile diğer *mürseller* arasında bir farkın olmadığını ileri sürmüşlerdir. Oysa muhaddisler, sahâbe *mürselini* kabul ettikleri halde sair *merâsili* reddetmişlerdi. Mu'tezilî Kâdî Abdulcebbar'ın (ö. 415/1025) da bu görüşte olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁵⁰

Kâdî Ebû Bekr (ö. 403/1013), “sadece âdil râvilerin rivâyetleri alınır, şeklinde genel kanıyı doğru kabul etmez, aksine birçok hadisçiye rivâyette bulunduğu râvîyi sorduğunuzda râvîyi ya yalancılıkla ithâm eder ya da durumunu bilmem cevabını verir” demektedir.⁵¹ İbn Hacer'in Bakillânî'den aktardığı bu durum, hadisleri *tashîh* ve *tad'îf*in içtihadî olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

İbn Hacer, Kâdî Ebû Bekr'e katıldığını açıkça ifade etmekte ve genellikle *mürsel* hadislerde vâkıanın bu şekilde tahakkuk ettiğini belirtmektedir. Bunun için şu örneği vermektedir: “Ebû Hanife, 'Câbir el-Cu'fî'den daha yalancısını görmedim' demesine rağmen ondan hadis almıştır.”⁵² Dolayısıyla bu gibi örnekler teori ile pratiğin farklılığını ortaya koymaktadır. İbn Hacer, râvinin *tedlîste* bulunmaması olmasını yeterli görmekte ve “Burada asıl olan zann-ı galiptir” demektedir.⁵³ İbnü's-Salâh'a göre *mürsel* hadis, zayıf olan hadistir.⁵⁴

İbnü's-Salâh, *mürsel* hadis zayıftır ve bu genel hükmün bir istisnası vardır, demek sureti ile ayrıntı vermektedir. Burada İbnü's-Salâh'ın söz konusu ettiği istisna *mürsel* hadisin başka bir vecih ile rivâyet olunmasıdır.⁵⁵ Bu istisnaya birçok Hanefî âlimi, usûlcüler ve bir grup Şâfiî ulemâsı da karşı çıkmıştır. Onlar, *mürselin* takviyesi için rivâyetin başka tariki ya *müsned* ya da *mürsel* olmalıdır gerekçesini ileri sürmüşlerdir. Takviye edici rivâyet *mürsel* ise zayıf rivâyetin zayıf rivâyete ek-

Mahmûd Hîtü, *el-Hadisü'l-Mürsel Hucciyetühü ve Eseruhü Fi'l-Fıkh'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1989), 37-52.

49 İbn Hacer, *en-Nüket*, 350.

50 İbn Hacer, *en-Nüket*, 350.

51 İbn Hacer, *en-Nüket*, 351.

52 İbn Hibbân, *Kitabü'l Mecruhîn*, 1: 209.

53 İbn Hacer, *en-Nüket*, 362-363.

54 İbnü's-Salâh, *Ulûmi'l-Hadis*, 53.

55 İbnü's-Salah, *Ulûmi'l-Hadis*, 53.

lenmesi ile ancak zayıflık derecesinin artacağını söylerler.⁵⁶ İbn Hacer bu itiraza şöyle cevap vermektedir: “Mürsel rivâyetlerin bir araya gelmesi ile rivâyet kuvvet kazanır. Sadece mürsel ya da tek başına takviye için rivâyetin kullanılması bir şey ifadeetmez.”⁵⁷

İbn Hacer başka bir değerlendirmeyi de şu şekilde aktarmaktadır: “Mürsel hadisi güçlü kılmak için başka bir kanaldan getirilen müsned tek başına hüccet değildir. Aslında tek başına hüccet olsa zaten onu hüccet kabul ederiz.”⁵⁸ İbn Hacer bu son değerlendirmenin kendisine özgü olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer sahâbenin zayıf tâbiîden hadis rivâyet edip etmedikleri hususunda şunları söylemektedir: “Sahâbenin tâbiînden yapmış oldukları rivâyetleri araştırdım. Ahkâm hadislerinde sahâbenin zayıf tâbiînden rivâyette bulduklarını görmedim. Bu durum onların zayıf tâbiîlerden nadiren de olsa rivâyette bulduklarını ortaya koymaktadır.”⁵⁹

Tüm bu bilgilerden sonra şunu rahatlıkla ifade edebiliriz: *Mürsel* hadisle mutlak manada ihticâc etmek delilsiz bir söz ile amel etmekten öteye geçmez. Bu konuda ileri sürülen kanıtlar ise son derece zayıftır. Irâkî *Elfiyye*'sinde “ورده جماهير النقاد = Tenkitçi âlimlerin cumhuru, isnâddaki düşen ravinin bilinmemesinden dolayı mürseli reddetmektedir” der.⁶⁰ *Mürsel* hadislerin hükmü ile ilgili bir kitâp yazan el-Alâî (ö. 761/1359) ise, “Biz, isnâdın ittisali ile sahîh hadisi sakiminden ayırıyoruz. Allah, dinini müfterilerin iftiralarından bu şekilde korumuştur. Binaenaleyh irsâl, hadislerin terkine yol açacak bir illettir” demektedir.⁶¹

İbn Hacer'in mutlak *mürselle* ilgili şu tespiti de kayda değerdir: Doğruluk ve adaletin tâbiîn devrinde var oluşu *mürselle* kabul etmek için yeterli değildir. Hâricilerin büyüklerinden birinin tövbe ettikten sonra “Bu hadisler dindir. Dininizi kimden öğreneceğinize bakınız. Hoşumuza giden bir iş olunca onu hadise dönüştürüldük.” cümlesi *mürsel* rivâyetlerle ihticâc edenlerin önünde büyük bir engeldir.⁶² Kimi âlimlere göre *merâsîl*in reddi sünnetin yarısının reddi manasına gelmektedir. Bu tezi dile getirenlerden biri de Osmanlı ulemâsından Zâhid el-Kevserî'dir.⁶³ Bu tez, gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Ebû Dâvûd'un toplamış olduğu *mürsel* hadis sayısı beş yüz otuz yedidir.⁶⁴ Bu oran, hadis yekûnu içerisinde çok küçük bir cüze tekâbü'l etmektedir.

56 Selahaddin Ebû Saîd Halil b. Keykeldî Alâî, *Câmiu't-Tahsil Fi Ahkâmî'l-Merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: A'lâmu'l-Kütüb, 1407/ 1986), 44.

57 İbn Hacer, *en-Nüket*, 366.

58 İbn Hacer, *en-Nüket*, 365.

59 İbn Hacer, *en-Nüket*, 369.

60 Irâkî, *Elfiyye*, 140. Beyt No: 123.

61 Alâî, *Câmiu't-Tahsil*, 22.

62 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Guddê (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1: 204.

63 Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Haneî Zeylâi, *Nasbü'r-Râye li-Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Mukaddime (Kahire: Dâru'l-Me'mun, 1357), 11.

64 Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi ez-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Merâsîl*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Musessestü'r-Risâle, 1418/1998), 6.

2.2. Şâz

İbn Hacer, *şâz* kelimesi için teferrüd (tek kalmak) anlamını verir. Cevherî'ye göre; *شَذَّ يَشُدُّ* fiili aynü'l-filin ötresi ile ya da *شَذَّ يَشُدُّ* kesre ile gelebilir. Bu takdirde cumhurdan ayrılmak anlamına gelir.⁶⁵ Müttekaddimûn ulemâ *şâz* kavramını neredeyse kullanmamakta onun yerine (منكر) (وهم) (غلط) (خطأ) (غير محفوظ) ifadelerini kullanmaktadır.⁶⁶ *Şâzı* ilk tarif eden Şâfiî'dir (ö. 204/820). Ona göre *şâz*; sikanın tek kalıp daha sika olan râvîye muhalefet ederek rivâyette bulunmasıdır. Bu tanım, yukarıda verdiğimiz Hâkim'in tanımı ile benzerlik arz etmektedir. Ancak Şâfiî'nin *şâzı* mercûh, zıddını ise râcih gördüğünü belirtmekte yarar vardır. Şâfiî, *şâz* hadisin hükmü ile ilgili bir değerlendirme yapmamıştır.⁶⁷

Muhaddis ve fakih olan Halîlî, (ö. 548/1153) *şâz* ile *ferd-i mutlakı* aynı görmektedir. Buna göre *şâz*, sahîh ve sahîh olmayan hadislerde yer alabilir. Hâkim en-Nisâbü'rî'ye (ö.405/1015) göre ise *şâz* sika râvînin teferrüdüdür. Bu durumda sahîh hadiste *şâz* ve *şâz* olmayan rivâyetler de yer alabilir.

İbn Hacer'in *şâz* hadisi, makbul râvînin kendisinden evlâ olan râvîye aykırı rivâyette bulunması şeklinde tarifi özgün bir tariiftir.⁶⁸ İbn Hacer, sadece *şâz* hadisin tanımında değil hükmünde de özgün kalmıştır. *Şâz* hadisin mutlak manada *merdûd* olduğunu beyan eden Şâfiî, İbnü'l-Medenî, Ahmed b. Hanbel, Esrem, Tirmizî, Hallâl, Tahâvî, İbnu's-Salâh, İbn Dakîk el-İdd, İbn Cemaâ, Tibî, Alâî, İbnü'l-Mülakkın gibi kendinden önceki âlimlere muhalefet etmiştir. İbn Hacer, "mercûh olan rivâyet makbûl rivâyete aykırı olduğunda reddedilir", demek suretiyle şartlı reddi öngörmüştür. Sennûsî, İbn Hacer'in özgünlüğünü şu şekilde ifade etmektedir: "خص الحافظ ابن حجر وتبعه تلميذه السخاوي هذا الاطلاق بما كان المخالف المرجوح مقبول الرواية = İbn Hacer ve ona tabi olarak talebesi Sehâvî *şâz*ın mutlak olarak reddi hususunu; makbul rivâyete muhâlif olan mercûh rivâyete tahsis etmiştir."⁶⁹ Aynı yazar, eserin sonuç bölümünde de şunları yazmaktadır: "ان الحافظ ابن حجر رحمه الله هو اول من خص الشاذ = Hâfız İbn Hacer, *şâzı* makbûl râvînin kendinden daha evlâ olan râvîye muhalefeti olarak tahsis eden ilk kişidir. Kendinden sonra gelenler ona uymuşlardır."⁷⁰

Ayrıca İbn Hacer, *şâz* ile *münkeri* aynı gören âlimleri gaflet içinde olmakla ithâm etmektedir. Burada kastettiği İbnu's-Salâh'tır. Nevevî, İbnü'l-Mülakkın ve Bulkînî gibi âlimler de bu konuda İbnu's-Salâh'ı takip etmişlerdir. Süyûtî, Nevevî

65 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 459.

66 Nadir b. es-Sennûsî el-Amrânî, *Karâimü't-Tercih fi'l-Mahfûz ve ş-Şâz ve fi Ziyâdeti's-Sıka 'İnde'l-Hâfız İbn Hacer fi Kitâbih Fethi'l-Bârî*, tkd. Ahmed Mâ'bed Abdülkerim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1431), 1: 25.

67 İbn Hacer, *en-Nüket*, 460.

68 İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, thk. Ali b. Hasan b. Abdulhamid (Demmam (Suudi Arabistan): Dâru İbni'l-Cevzî, 1413), 98.

69 Sennûsî, *Karâimü't-Tercih*, 1: 63.

70 Sennûsî, *Karâimü't-Tercih*, 2: 868.

ve İbnu's-Salâh'a göre *münker* ile *şâz*ın aynı şeyi ifade ettiğini yazmaktadır.⁷¹ Zehrânî, İbn Hacer'in bu meselede hata ettiğini söylemektedir.⁷²

İbn Hacer'in *şaz* ile *münkeri* ayrı gören anlayışını ve ilgili değerlendirmeleri aktardıktan sonra onun, *şâz* hadisin kısımlarıyla ilgili izahatını ele almak istiyoruz.

İbn Hacer *şaz* hadisi üçe ayırmaktadır:

a) Sika râvînin daha evsâk olan râvîye muhalefet etmesi durumunda bu rivâyetin *şâz* olarak isimlendirilmesi.

b) Kusuru giderebilir olan zayıf râvînin teferrüd etmesini *şâz*, kendinden daha güvenilir râvîye muhalefetini ise *münker* olarak isimlendirilmesi.

c) Cebrinin mümkün olmadığı zayıf râvînin teferrüd ettiği hadisi *münker* olarak isimlendirmesi.⁷³ Sennûsî, İbn Hacer'in bu taksim ve düşüncesinde özgün kaldığını şu şekilde ifade etmektedir: “ لم اقف علي من سبق الحافظ الي مثل هذا التفصيل بل = Bu tafsilde İbn Hacer'i geçen birine vakıf olamadım. Bilakis hadis imâmlarının uygulamaları ve nazarı sözleri *münker* kavramını zayıf râvîye tahsis etmediklerini göstermektedir.”⁷⁴ İbn Hacer, *şâz*ın tanımı, bilgi değeri ve taksiminde kendine özgü bir yaklaşım ortaya koymuştur.

2.3. Münker

Münker, sözlükte *ma'rûfun* zıddıdır. Müslim, *Sahih*'in mukaddimesinde *münkeri* şu şekilde tarif etmektedir: “Münker hadisin alâmeti râvînin yapmış olduğu rivâyetin hıfz ve rızâ ehlinin rivâyetine aykırı olması ya da uygun olmamasıdır. Bu tür râvîlerin genel merviyâtı bu kabilden ise hadisleri terk edilir ve kullanılmaz.”⁷⁵ Müslim'in bu değerlendirmesi, sonraki hadisçiler için kıtas haline gelmiştir. İbn Hacer, Müslim'in tanımını aktardıktan sonra bu nitelikte olan râvîlerin *metrûk* olduğunu belirtir. Binaenaleyh *metrûk* râvînin rivâyeti de *münker*dir. Ayrıca o, Müslim'in bu değerlendirmesi için seçkin görüş demektedir.

İbn Hacer'in hocası İrakî, *münker* hadisi, râvînin tek bir hadis rivâyet etmesi şeklinde tarif eder.⁷⁶ İbn Hacer, *münker* hadisin tanımında “Sahih ve hasen hadis râvîsinin ziyadesi daha sika râvîye aykırı olmadığında makbuldür. Tercih edilen rivâyette aykırılık söz konusu ise râcîh olan mahfûz, mukabili ise *şâz* olmaktadır.

71 Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurraman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevi*, thk. Ahmed Ömer Haşım (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006), 122.

72 Ahmed b. Salih, Zehrânî, *Habbezâ Keyyisü'l-Hâfiz* (Birleşik Arap Emirlikleri: Dârü'l-İmam Malik, 1424), 64.

73 İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Ribât b. Ebû Bekr Bikâî, *en-Nüketü'l-Vâfiye bi-mâ fi Şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007), 1: 467.

74 Sennûsî, *Karâinü't-tercih*, 80.

75 Ebü'l-Hasan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Mukaddime*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 6.

76 Sehâvî, *Fethu'l-Muğis bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis*, thk. Ali Hüseyin Ali (Riyad: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1: 249.

Râvînin zayıflığı söz konusu ise râcîh olana ma'rûf, mukabiline münker denilmektedir.⁷⁷ demektedir. Bir başka ifade ile *münker*; zayıf râvînin sika râvîye muhalefet ederek rivâyette bulunmasıdır.⁷⁸

İbn Hacer, burada dikkatleri şu noktaya çekmektedir. Ahmed, Nesâî ve hadis tenkitçilerinin, *münker* kavramını sadece teferüd (rivâyette tek kalan) eden râvîlerin rivâyetleri için kullandıklarını aktarmaktadır.⁷⁹ Bu genel açıklamalardan sonra İbn Hacer'in *Nüzhe*'de yapmış olduğu tanımdan vazgeçtiğini söyleyebiliriz. Bu durum da görüşlerinde yeniliği esas aldığını göstermektedir.⁸⁰ İbnu's-Salâh, "Bir rivâyette teferüd olduğunda onun mutlak olarak merdûd, münker ve şâzlığına hükmetmek ehli hadisin kelâmında yer alan genel bir kabuldür." demektedir.⁸¹

İbn Hacer, *münker* hadisi muhalefet kaydı ile kayıtlamaktadır. Muhalefet kabul edilir nitelikte ise onu şâz, muhalefet zayıf kalmışsa *münker* saymaktadır. İbn Hacer'in yapmış olduğu bu ayırmada ona öncülük eden olmamıştır. Ayrıca o, şâzın karşısına *mahfûzu münkerin* mükabiline *ma'rûfu* koyan ilk muhaddistir. Avnî, İbn Hacer'i bu konuda sefefe aykırı hareket etmekle itham etmektedir. Avnî'nin İbn Hacer'e yaptığı eleştirilere reddiye yazan Zehrani, bu konuda Avnî'yi haklı bulmaktadır.⁸² Ayrıca *Nühbetü'l-Fiker* için bir şerh yazan çağdaş muhaddislerden San'ânî de "هو اصطلاح خاص للحافظ = Bu Hâfız'a özgü bir ıstılâhtır" ifadesiyle onun özgünlüğünü açıkça belirtmiştir.⁸³

Buradan yola çıkarak İbn Hacer'in yeni bir tanım geliştirmek için çaba gösterdiğini söyleyebiliriz. *Münker* hadis mevzuunda İbn Hacer'in ibtikâr ettiği bir diğer mesele galatı çok olan ya da fahşu'l-galatta bulunan râvîyi fasık râvî ile aynı seviyede değerlendirmesidir. Zira hiçbir hadisçi fasıkın haberini "münker haber" olarak telakki etmemiştir. O, fisk ile mecrûh râvînin rivâyetlerini *münker* hadis kapsamında değerlendirmemiştir.⁸⁴ Sözün özü biz, İbn Hacer'in gaflet sahibi ve fısık zahir olan bir râvînin rivâyet ettiği hadisleri *münker* olarak değerlendirdiğini gördük. Nureddin İtr da İbn Hacer'in özgünlüğünü şu şekilde ifade etmiştir: "هذا مسلك جديد في استعمال مصطلح منكر = Bu durum, 'münker'in ıstılâhının kullanımında yeni bir yoldur."⁸⁵ Aslında fasıkın haberi nekâreti olmazsa bile merdûttur. Buradan hareketle İbn Hacer'in fasıkın haberi ile ilgili değerlendirmede isabet etmediğini belirtmek gerekir. Ancak onun hadis usulünde müctehid olması görüşünde isabet etmemiş olsa bile yeni bir anlayış olması itibarıyla kayda değerdir.

77 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 45.

78 Kasım Muhamed ve Ahmed Abdullah Ahmed Ğennâm, "Hadisü'l-Münker 'İnde'l-İmâm Ebi Hâtum er-Râzi", *Meclelu Câmiati'l-İslâmiyye* 10/1 (2002): 7.

79 İbn Hacer, *en-Nüket*, 479.

80 Ğennam, *Hadisi'l-Münker*, 6.

81 İbnu's-Salâh, *Ulûmi'l-Hadis*, 08.

82 Zehrâni, *Habbezâ*, 93.

83 Usâm b. Abdillâh San'ânî, *Cenyu's-Semer bi-Nuhbeti'l-Fiker* (Kahire: Dârü'l-Eseriyye, 2011), 53.

84 Şahyar, *Zayıf Hadis Rivayeti*, 187.

85 İbn Hacer, *en-Nüket*, 88.

Hulâsa İbn Hacer, “münker”in mükabili olan “ma’rûf”u usûlü’l-hadisın müstakil bir nev’i olarak ele alması özgün bir yöntem olarak görülmelidir. Abdulaziz b. Abdullah’ın bu tespitini yukarıda verdiğimiz kanıtlara ek bir kanıt olarak yer vereceğiz: “م يسبق الحافظ ابن حجر الي افرادالمعروف بنوع مستقل = Ma’rûfu müstakil bir nev’ olarak İbn Hacer’den önce ele alan olmamıştır.”⁸⁶ Hadis tenkitçileri münker kavramının anlamına yönelik “hata, vehim, gayr-i mahfûz, gayr-i sahîh, benzeri yok, garip, sâbit değil” gibi lafızlar kullanmışlardır.⁸⁷ İbn Hacer, *münker* hadisi farklı tanımlamış ayrıca *ma’rûfu* da müstakil bir başlık olarak usûl konularına dâhil etmiştir.

2.4. Metrûk

Hadis usûlünde bir dönüm noktası olan İbnu’s-Salâh, *metrûk* hadisi tarif etmemiştir. Mukaddime’yi ihtisâr eden Nevevî de İbnu’s-Salâh gibi *metrûku* tarif etmeyenler arasındadır. Buradan hareketle onu ilk tanımlayanın İbn Hacer olduğunu söyleyebiliriz. Onun tercih ettiği ve özgün kaldığı tanıma göre *metrûk*: “Yalancılıkla itham edilen bir râvînin rivâyetinde teferrüd etmesi ve bilinen kurallara aykırı rivâyette bulunmasıdır.”⁸⁸ Ayrıca İbn Hacer, günlük hayatta yalan konuşanın hadisine de *metrûk* kavramını itlâk etmiştir. Zehebî (ö. 748/1347), bu tür rivâyetlere *matrûh* ismini vermeyi daha uygun bulmaktadır.⁸⁹ Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman’ın tespiti, İbn Hacer’in özgünlüğünün belgesi niteliğindedir: “وهو = Metrûk müstakil bir nev’ olup Hâfız İbn Hacer zikretmiştir. Ondan önce ne İbnu’s-Salâh ne Nevevî değinmişlerdir.”⁹⁰ Ayrıca İbn Hacer, cumhura muhâlefet ederek râvî için kullanılan “*metrûk*” kavramını hadis metni için de kullanmıştır. San’ânî’nin de belirttiği gibi bu durum, onun şahsına münhasırdır.⁹¹

Son olarak çağdaş muhaddislerden Bû Şamme Rıza’nın sözlerine yer vermek istiyoruz. “Hadise *metrûk* isminin verilmesi Hâfız İbn Hacer’den önce ıstılah âlimlerince zikredilen bir tesmiye değildir. *Metrûk*, İbn Hacer’in ziyadelerindedir.”⁹² Çağdaş muhaddislerden Nureddin İtr da: “هذا النوع ذكره شيخ الاسلام الحافظ ابن حجر = Bu nev’i Şeyhü’l-islâm Hâfız İbn Hacer zikretmiştir” demektedir. İbn Hacer’in zayıf hadisin nev’leri ile ilgili söyledikleri elbette bu dört konu ile sınırlı değildir. Bundan dolayı günümüzde yazılan gibi kimi eserlerde o, tenkide uğramış ve icmâi yıkmakla suçlanmıştır.

86 Abdulaziz b. Abdillâh b. Muhammed, *Takrîbu Nühzetü’n-Nazar fî Tevdîh Nühbetü’l-Fiker* (Riyad: Dâru’l-Kabs, 2015), 53.

87 Hamza b. Abdullâh Melibârî, *Nazarâtü’n Cedîde fî Ulûmi’l-Hadis* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003), 201.

88 İbn Hacer, *Nühzetü’n-Nazar*, 87.

89 Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *el-Mevkîze fî İlmi Mustalahi’l-Hadis*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbû’âtü’l-İslâmiyye, 1412), 36.

90 Abdülkerim b. Abdullâh b. Abdurrahman Hudayr, *Tahkîkür-Rağbe fî Tavdîhi’n-Nuhs* (Mektebetü Dâri’l-Minhâc li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1426), 126.

91 Senânî, *Cenyû’s-Semer*, 85.

92 Kemalüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan b. Yahya Şümnî, *Neticetü’n-Nazar fî Nühbetü’l-Fiker*, thk. Bû Şamme Rıza (Beyrut: Dârü’l-Kelîmî’t-Tayyibe, 2009), 221.

Sonuç

İbn Hacer'in, hadis usûlüne dair yazdığı eserler büyük ilgi ile karşılanmıştır. *Nuhbetü'l-Fiker*'in, müellifi hayatta iken şerh edilmesi eserin önemini ortaya koymaktadır. Gerek *Nuhbe* gerek şerhi olan *Nüzhe*'de usûlü'l-hadis ile alakalı yazdıkları hep tartışılmış, günümüzde de onun ekseninde bu tartışmalar devam etmektedir. İbn Hacer, bir hadisin *ma'mûlun bih* olabilmesi için taşıması gereken bazı şartları ileri sürmüştür. Ona göre bu şartları taşımayan bir haber sahih olmayıp zayıf olarak nitelendirilecektir. Hadislerin *tashih* ve *tad'ifi* ictihadı dayanmaktadır. Her müctehid gibi İbn Hacer'in ictihadında isabet ettiği yerler olduğu gibi isabet etmediği yerler de olmuştur. Bu çalışmada İbn Hacer'in zayıf hadis türlerinden *mürsel*, *mürsel-i hâfi*, *şâz*, *münker* ve *metrûk* hakkındaki özgün bakışını ortaya koymaya çalıştık.

İbn Hacer, muhaddislerin "sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan her türlü rivâyet"i zayıf olarak görmelerini doğru bulmamış, "makbul hadis özelliklerini taşımayan rivâyetler"i zayıf hadis olarak değerlendirmiştir. O, zayıf hadisin bazı şartları taşıması halinde zayıf olmaktan çıkabileceğini kabul eden muhaddislerin aksine, zayıf hadisi takviye edecek haberin zayıf hadisin seviyesinde ya da ondan daha üst seviyede olmasını esas alarak tutarlı bir anlayış ortaya koymuştur. Aynı zamanda zayıf hadislerle amel için gerekli görülen şartlardan hadisin çok zayıf olmaması, genel bir kuralın kapsamı içinde olması, amel konusunda sıhhatine itikat edilmeyerek ihtiyatlı davranılması, fezâil ile ilgili olması, sahih hadislerle çelişmemesi ile muktezasının sünnet olduğuna inanılmaması gibi şartlara ek olarak İbn Hacer; zayıf hadisin yaygın olması halinde cahillerin zamanla o rivâyeti sahih olarak telakki etmelerine yol açabileceği endişesiyle, "meşhur olmama" şartını zayıf hadis ile amel için ayrı bir şart olarak ifade etmiştir. Bu son şart oldukça önemli ve İbn Hacer'i İbn Hacer yapan temel dinamiklerden biridir.

Mürsel hadis için yaygın olan anlayışa göre, tabiûnunun sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivâyet ettikleri hadislerdir. İbn Hacer *mürseli*, "tabiûnunun başkasından duyduğu ancak Hz. Peygamber'e izafe ettiği haberler" şeklinde tanımlayarak az da olsa genel anlayıştan ayrılmıştır. *Mürsel-i hafiyi tedlisten* bağımsız ele alması kavram ve konuları tefrik etme arzusundan kaynaklanmıştır. Ona göre, *mürsel-i hafî* çağdaş olan râvilerin likâda bulunmadan ancak aralarında var olan vasitadan yola çıkarak rivâyette bulunmalarıdır. *Merâsil* hadislerin hükmü hakkında da hadis usulüne katkı manasına gelecek yaklaşımlar İbn Hacer'de görülmektedir.

Muhaddisler, zayıf hadisin çeşitlerinden olan *şâzı* "sika râvînin daha sika olan râviye muhalefet ederek rivâyette bulunması" şeklinde tanımlarken İbn Hacer ise, makbul râvînin kendinden evlâ olan râviye aykırı rivâyette bulunması olarak değerlendirmiştir. O, hükmü ile ilgili olarak da "mecrûh olan rivâyet, makbul olan rivâyete aykırı olunca rededilmelidir" diyerek tanım ile hükmü aynı doğrultuda

vermek suretiyle tutarlı bir anlayış sergilemiştir. İbn Hacer, şâz ile *münker* hadisleri aynı gören âlimleri gaflette olmakla ithâm etmiş, bununla da kavram ve konuları net çizgilerle ayırmak istemiştir.

İbn Hacer *metruk* hadisi, yalancılıkla itham edilen bir râvînin rivâyetinde teferrüd etmesi ve bilinen kurallara aykırı rivâyette bulunması şeklinde ilk tanımlayan muhaddis olarak kabul edilir. O, bu tanımla ıstılaha yeni tanımlar kazandırmıştır. İbn Hacer'in usûle getirdiği yenilikleri birkaç konu ile sınırlandırmanın doğru olmadığı ortadadır. Bu çalışmada usûlü'l-hadis dinamik oluşu ve yenilenebilirliği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaklaşımlar asla usulsüz değil bilakis var olan gelenek içinde yeni bir açılım yapmaktır.

Kaynakça

- Abdulaziz b. Abdillâh b. Muhammed. *Takribu Nühzetî'n-Nazar fî Tevdih Nühbeti'l-Fiker*. Riyad: Dâru'l-Kabs, 2015.
- Alâî, Selâhaddin Ebû Saîd Halil b. Keykeldî. *Câmiu't-Tahsil fî Ahkâmî'l-Merâsîl*. Tahkik: Hamdî Abdulmecid es-Selefi. Beyrut: A'lâmu'l-Kütüb, 1407/1986.
- Amrânî, Nadir b. es-Sennûsi. *Karâinü't-Tercih fî'l-Mahfûz ve Şâz ve fî Ziyâdeti's-Sıka 'Inde'l-Hâfız İbn Hacer fî Kitâbih Fethi'l-Bâri*. Tahkik: Ahmed Mâ'bed Abdülkerim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1431.
- Avnî, Hatim b. Ârif. *el-Mürselü'l-Hafî ve 'Alâkâtuh bi't-Tedlîs*. Medine: Dâru'l-Hicre, 1997.
- Bikâî, İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Ribât b. Ebû Bekr. *en-Nüketü'l-Vâfiye bi-mâ fî Şerhi'l-Elfiyye*. Tahkik: Mahir Yasin el-Fahl. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Muhtaser fî Usûli'l-Hadis*. Tahkik: Fuad Abdulmun'im Ahmed. İskenderiyye: Dâru'd-Da've, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî ez-Sicistânî. *Kitâbü'l-Merâsîl*. Tahkik: Şuayb Arnavut. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- Ebû Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebû Ya'lâ. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. Tahkik: Muhammed Hamid el-Fakî. Kahire: Matbaâtî's-Sünneti'l-Muhammediye, 1371.
- Ğennâm, Kasım Muhamed ve Ahmed Abdullah Ahmed. "Hadisü'l-Münker 'Inde'l-İmâm Ebî Hâtım er-Râzî", *Mecelletu Câmiati'l-İslâmiyye* 10/1 (2002).
- Hîtû, Ebû Abdillâh Muhammed Hasan b. Mahmûd. *el-Hadisü'l-Mürsel Hucçiyetühû ve Eseruhû fî'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1989.
- Hudayr, Abdülkerim b. Abdullâh b. Abdurrahman. *Tahkiku'r-Rağbe fî Tavdihî'n-Nuhbe*. Mektebetü Dâri'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426.
- Irâkî, Ebû'l-Fadıl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *et-Takyid ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Tahkik: Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- İbn Cemaâ, Bedrüddin Muhammed b. İbrahim. *el-Menhelu'r-Revî fî Muhtasar Ulûmi'l-Hadisî'n-Nebevî*. Tahkik: Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, ts.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lugat*, Tahkik: Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1399/1979.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Tahkik: Mahir Yasin Fahl. Riyâd: Dâru'l-Meynân, 1434/2013.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî. *Hedyû's-Sâri*. Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbakî ve Muhibuddin el-Hatîb. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1407/1986.

- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî. *Lisânü'l-Mîzân*. Tahkik: Abdül-fettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî. *Nüzhetü'n-nazar*. Tahkik: Nu-reddin Itr. Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî. *Nüzhetü'n-Nazar*. Tahkik: Ali b. Hasan b. Abdulhamid, Damâm (Suudi Arabistan): Dâru İbni'l-Cevzi, 1413.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî. *Tebyînü'l-'Aceb bimâ Varede fi Şehri Recep*. Tahkik: Târik b. 'İvâdullah. Endülüs: Müessesetü'l-Kurtuba, ts.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsî. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bad İbn Hibbân. *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afa ve'l-Metrûkîn*. Tahkik: Mahmûd İbrahim Zâyid. Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1396.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*. Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1383.
- İbn Kayyim el-Cevzi, Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyüb b. Sa'd. *İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Alemîn*. Tahkik: Abdurrahman Vekil. Kahire: Matbaati'l-Medenî, 1969.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâi İsmail b. Ömer b. Kesîr. *İhtisâr Ulûmi'l-Hadis (el-Ba'isü'l-Hasis)*. Tahkik: Ahmed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1414.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Megâzi veş-Şemâil ve's-Siyer*. Tahkik: İbrahim Muhammed Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Takîyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebu'l-Kasım b. Muhammed. *Kâidetun Celîle fi't-Teveşsül ve'l-Vesîle*. Tahkik: Rebi' b. Hadi el-Medhalî. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 2001.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *et-Tezkira fi Ulûmi'l-Hadis*. Tahkik: Ali Hasan Ali Abdülhamid. Ammân: Dâru Ammâr, 1408/ 1988.
- İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takîyyüddîn Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-Hadis*. Tahkik: Nureddin Itr. Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/1986.
- Kârî, Ali b. Sultan Muhamed Ebu'l-Hasan Nureddin el-Herevî. *el-Esrârü'l-Merfuâ fi'l-Ah-bârî'l-Mevzuâ*. Tahkik: Muhammed Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1391.
- Kasimî, Cemalüddin b. Muhammed Said b. Kasım el-Hallâk. *Kavâ'idü't-Tahdis min Funûn Mustalahi'l-Hadis*. Beyrut: İhyâ Kütübi'l-İlmiyye, 1380.
- Leknevî, Muhammed Abdülhayy. *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Esileti'l-Aşerati'l-Kâmile*. Tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1384/1964.
- Mâlikî, Muhammed b. Alevî b. Abbâs. *el-Menhehü'l-Latîf fi Ahkâmi'l-Hadisi'd-Da'if*. Mısır: Matba'a-i Mustafa Muhammed, 1357/1938.
- Melibârî, Hamza b. Abdullah. *Nazarâtün Cedide fi Ulûmi'l-Hadis*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003.
- Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Tahkik: Zeynelabidin b. Muhammed. Riyâd: Edvâu's-Selef, 1419/1998.
- Müslim, Ebü'l-Hasan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyr. *Mukaddime*. Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbakî. Beyrut: Dâru İhyâüt-Turâsi'l-Arabî, ts.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mürî b. Şeref. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsî'l-Arabî, 1392.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mürî b. Şeref. *Kitâbu İrşâdi Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rife Süneni Hayri'l-Halâik*. Tahkik: Abdülbârî Fethullah es-Selefî. Medine: Mektebetü'l-İmân, ts.
- Polat, Selahattin. *Mürsel Hadisler ve Delil Olma yönünden Değeri*. Ankara: TDV Yay., 2010.
- Sanânî, Usâm b. Abdillâh. *Cenyu's-Semer bi-Nuhbeti'l-Fiker*. Kahire: Dârü'l-Eseriyye, 2011.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman Şemsüddin. *el-Kavlu'l-Bedi' fi's-Salât ala'l-Habibiş-Şefî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman Şemsüddin. *Fethu'l-Muğis bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis*. Tahkik: Ali Hüseyin Ali. Riyad: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celalüddin Abdurraman b. Ebî Bekr es-Süyûtî. *Tedribu'r-Râvi fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*. Tahkik: Ahmed Ömer Haşim. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1427/2006.
- Şahyar, Ayşe Esra. "Zayıf Hadis Rivayeti". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Şirbîni, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Müğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rife Ma'ânî Elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Şümnî, Kemalüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan b. Yahya. *Neticetü'n-Nazar fî Nühbeti'l-Fiker*. Tahkik: Bû Şamme Rıza. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyibe, 2009.
- Tîbî, Hüseyin b. Muhammed b. Abdullâh. *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadis*. Tahkik: Subhî es-Sâ-merrâî. Bağdad: Dîvânü'l-Evkâf, 1391.
- Zehebi, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *el-Mevkize fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*. Tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1412.
- Zehrânî, Ahmed b. Salih. *Habbezâ Keyyisü'l-Hâfız*. Birleşik Arap Emirlikleri: Dârü'l-İmâm Mâlik, 1424.
- Zerkeşi, Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahadır. *en-Nuket alâ Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yusuf b. Muhammed el-Hanefî*. *Nasbü'r-Râye li-Tahrici Ehâdisi'l-Hidâye*. Tahkik: Muhammed Zahid el-Kevserî. Kahire: Dârü'l-Me'mun, 1357.